

Tweede Verwey-Jonker/SER Lezing

De Verwey-Jonker/SER Lezingenreeks is een initiatief van het Verwey-Jonker Instituut in samenwerking met de SER en is bedoeld als een impuls voor het debat over maatschappelijke samenhang en vernieuwing. Een debat in de geest van Hilda Verwey-Jonker: kritisch en prikkelend.

'Nieuwe maakbaarheid' is het thema van de tweede editie van de jaarlijkse lezing, die op 8 oktober 2009 in het SER-gebouw plaatsvond. Dit boekje bevat de lezing door Marjolein van Asselt en de reacties van haar beide coreferenten, Barbara Baarsma en Yvonne Zonderop.

SER

Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag
T 070 3499 499
E communicatie@ser.nl
I www.ser.nl

*Verwey-
Jonker*
Instituut

Verwey-Jonker Instituut
Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T 030 2300 799
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

SER

*Verwey-
Jonker*
Instituut

Tweede Verwey-Jonker/SER Lezing

Nieuwe maakbaarheid

8 oktober 2009

Marjolein van Asselt

Barbara Baarsma

Yvonne Zonderop

Jeukwoord

Voor de jonge generaties is maakbaarheid een jeukwoord, verzekerde mij een lector in de ruimtelijke ordening die dagelijks lesgeeft aan de begin-twentigers die straks ons land zullen inrichten. Deze ruimtelijke ordenaars houden zich niet onledig met vergezichten tot 2040 en de angsten van het publiek. Hun scripties, zo wordt mij verzekerd, staan bol van de term haalbaarheid, van wat praktisch mogelijk is – en niet van maakbaarheid, van wat afdwingbaar is. Bij voorkeur buigen ze zich over praktische vraagstukken van alledag.

De nieuwe maakbaarheid lijkt mij precies dat. We gaan niet per se van a naar b, we opereren in een beweeglijk, veranderlijk geheel. Trends in binnen- en buitenland wijzen in die richting. We moeten uitgaan van wat we echt belangrijk vinden en in interactie met anderen daar een praktische vorm voor vinden. Haalbaarheid is vaak afgedaan als niet-ideologisch, als oninteressant. Maar het vereist juist moraliteit. Een consistent waardepatroon, noemt Robertson dat. Je kunt het ook geloofwaardigheid noemen. Vrouwelijke waarden, Aziatische waarden, waarden van jongeren. Ze komen onvermijdelijk op ons af. Het wordt tijd dat mijn generatie zich daar eens in verdiept ... en ernaar gaat handelen.

Tweede Verwey-Jonker/SER Lezing

Nieuwe maakbaarheid

8 oktober 2009

SER

Verwey-
Jonker
Instituut

Uitgave

Sociaal-Economische Raad
Afdeling Communicatie
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag
T 070 3499 647
E communicatie@ser.nl
I www.ser.nl

ISBN 90-6587-991-9

© 2009 Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder toestemming van de auteurs.

Foto's

Hilda Verwey-Jonker: ter beschikking gesteld door het IISG
Marjolein van Asselt: Ewout Huibers
Barbara Baarsma: Martin Waalboer
Yvonne Zonderop: Riechelle van der Valk

Opmaak en drukwerk

Riccardo van der Does
Huisdrukkerij SER

babyboomers gemakkelijk door de mand. Wat we nalaten aan onze kinderen is het klimaatprobleem, de uitputting van de aarde, de schrijnende armoede in grote delen van de wereld – toch houden we vast aan maakbaarheid. We laten jongeren – en dan vooral allochtone jongeren – de klappen van de crisis opvangen, maar zelf staan we pal voor onze eigen AOW en pensioen. Sinds lange tijd groeit een generatie op die haar ouders niet in welvaart voorbij zal streven. Maar in plaats van hun problemen te verlichten, geven we ons over aan angst en behoudzucht. Bijna driekwart van de jongeren ervaart een generatiekloof, zo blijkt uit cijfers van het SCP. Veel ouderen hebben dat niet eens door, omdat deze kloof geen clash is – want deze jongeren bezetten geen Maagdenhuis en delen geen krenten uit. Ze denken: nog even en de babyboomers zijn opgekrast. Maar zo eenvoudig zal dat niet gaan. Nog afgezien dat een serieuze dialoog natuurlijk de voorkeur verdient.

Vijftigersidoom

Alles verandert snel en het is allemaal complex. Nieuwe maakbaarheid kan niet anders dan bij de ervaring van deze nieuwe generatie aansluiten. Dat betekent: samenwerken, aannemen dat iedereen in beginsel gelijk is en dat iedereen van elkaar kan leren. En, niet te vergeten, uitgaan van een gedeeld waardepatroon.

Dat is heus mogelijk. Ik hoorde laatst van een interessant voorbeeld bij de Rabobank. Medewerkers van de bank op verschillende locaties worden via intranet uitgenodigd om met elkaar in alle openheid bepaalde cases te bespreken. Moet mevrouw A in die-en-die omstandigheid een hypotheek krijgen? Handel je een bepaald conflict met een klant het beste zus of zo af? Op deze manier, zo vertelde de directeur communicatie laatst op een conferentie over markt en moraal, geven medewerkers samen invulling aan de ethiek van de bank. Het management, zo vertelde ze, moet dit vervolgens overdragen naar de raad van bestuur. En dat, erkende ze, is wel eens lastig.

Me dunkt dat dit wel eens lastig is. Het betekent dat oude machtsdenkers hun primaat moeten inleveren en oprecht moeten luisteren naar jongere ondergeschikten. Dat valt sommigen – en mag ik eerlijk zeggen in mijn beleving vaak mannen – niet makkelijk. In de publieke sector is dat naar mijn indruk nog een serieuzer probleem dan in het bedrijfsleven. Zo ken ik meerdere voorbeelden van jongeren die gedesillusioneerd de publieke dienst hebben verlaten, omdat hun chefs of andere bovenbazen niet uit het vijftigersidoom bleken te kunnen stappen en creatieve ideeën vermorzelden die niet in hun machtsdenken pasten. Misschien moet je zelfs zeggen dat die hun eigenlijke waardepatroon hiermee blootlegden: onder het mom van maatschappelijk belang stelden ze hun eigenbelang veilig. Immers, zij moeten nog wel een jaar of tien aan de slag blijven, en mogelijk zelfs langer. Dan is het zaak je eigen positie sterk te houden.

Hier is bepaald een wereld te winnen, vooral voor de (semi)overheid. Laten organisaties zich afvragen wat ze nu eigenlijk belangrijk vinden. Laat toe dat medewerkers daar zelf invulling aan geven als de kaders eenmaal zijn vastgesteld. Erken dat verandering gegeven is en dat specifieke problemen om specifieke oplossingen vragen, niet om meer sturing.

Robertson vindt dat het Westen hiervan iets kan opsteken. Mensen worden niet onzeker van onverwachte gebeurtenissen of van tegenslag, want die horen bij het leven, zegt hij. Ze worden onzeker als niet duidelijk is wat nu eigenlijk het belangrijkste is, of als de waarden wel worden gepropageerd, maar er niet naar wordt gehandeld. Een herkenbaar vraagstuk voor mijn generatie.

Veranderlijk

Ik wil dat illustreren met een voorbeeld dat al zes jaar oud is, maar dat wat mij betreft nog steeds spreekt. Van een wethouder te Amsterdam was komen vast te staan dat hij prostituees had bezocht op de tippelzone, terwijl hij wist dat daar verslaafden werkten. Toen mijn destijds vijftienjarige zoon dat hoorde, zei hij pesterig tegen mij: "Laat mij raden, PvdA, zeker?" Die opmerking kwam aan. Voor mij mocht de sociaaldemocratie nog waarde hebben, hij bleek er niet meer in te geloven. PvdA'ers konden zomaar a zeggen en b doen, en er geen been in zien. Hun ideologie was voor mijn zoon een leeg begrip geworden. Ze gaf, om met Peter Robertson te spreken, geen blijk meer van een consistent waardepatroon.

Dit probleem treft niet alleen de PvdA, ook andere partijen hebben aan geloofwaardigheid ingeboet. Sinds de Paarse jaren 90 is het ideologische onderscheid vervaagd. Daarvoor in de plaats zijn gaandeweg nieuwe scheidingslijnen gekomen: winners versus losers, hoogopgeleiden versus laagopgeleiden, insiders versus outsiders. Maar zelfs nu worden die ternaauwernood erkend door mijn generatie, want ze passen niet in het wereldbeeld.

Pas later heb ik begrepen dat mijn zoon sprak voor een hele generatie; jongeren tussen circa 18 en 25 jaar, voorzien van een keur aan labels: generatie Einstein, generatie y, screenagers, homo zappiens. Het is de generatie die weinig zekerheid heeft meegekregen, althans, in niet-materiële zin. Van jongs af aan kregen ze te horen dat de overheid niet alles kan, dat marktwerking heilzaam is, dat mensen hun eigen problemen moeten oplossen en dat de grote verhalen voorbij zijn. Ze groeiden op met de commerciële tv, maar ook met de VN-kinderrechten; met voortdurende technologische vernieuwing, maar ook met een recordaantal scheidingen, met de opkomst van de BN'er en met de waterscheiding tussen vwo en vmbo. Ze leerden, om de Zweedse wetenschappers Lindgren, Lüthi en Fürth te citeren, "dat je innerlijke harmonie moet vinden, goed met jezelf overweg moet kunnen en zorgen dat je het naar je zin hebt ongeacht de omstandigheden, want die zijn nogal veranderlijk".

Dat klinkt misschien nogal individualistisch, maar dat is bepaald niet het hele verhaal. Jongeren opereren voortdurend in netwerken. Ze hechten aan elkaars opvattingen en ze vallen op elkaar terug. Niet voor niets spreken de eerder geciteerde Zweedse wetenschappers van de me-we-generatie. Je zou ze ook holistisch kunnen noemen; ze leven in een bewegend geheel – een netwerk van individuen.

Authenticiteit

Die individuele benadering komt ook terug in hun maatschappelijke oordeel. Ideologie zegt hun weinig, authenticiteit des te meer. Wie oprecht is en daarnaar handelt, verdient respect. Hier vallen

Inhoud

9 *Marjolein van Asselt*
Dromen van maakbaarheid: Tijd om wakker te worden

21 *Barbara Baarsma*
Maakbaarheid vraagt om weerbaarheid

31 *Yvonne Zonderop*
Maakbaarheid vraagt om geloofwaardigheid

Voorwoord 5

Hilda Verwey-Jonker 7

Maar nu we een paar maanden verder zijn, is de euforie weggeëbd. De wonden van de crisis lijken vooralsnog mee te vallen. De financiële wereld veert op. Maar de internationale overheden hebben nog geen fundamentele gedragswijziging kunnen afdwingen. Deskundigen erkennen dat het weer business as usual is in de financiële sector. De greep van de overheid was tijdelijk en beperkt – en dus geen voorbeeld van nieuwe maakbaarheid.

Heimwee

Waarom zouden we überhaupt verlangen naar maakbaarheid? Is er sprake van heimwee bij de vijftigers en zestigers, de babyboomers waar ik mezelf ook maar toe reken? Mijn generatie ziet haar macht en haar invloedssfeer tanen – en heeft daar moeite mee. Geloof in maakbaarheid vormde het vuur van het vooruitgangdenken in de gehele westerse wereld. Het stuwde mijn generatie op in haar emancipatie en in de welvaarts groei die daar automatisch mee gepaard leek te gaan.

Natuurlijk, het maakbaarheidsdenken heeft ook verwerpelijke kanten. Veel denkers, ik noem John Gray, wezen erop dat juist het vooruitgangdenken genocides mogelijk heeft gemaakt. Maar de kern van het maakbaarheidsdenken: dat a vanzelf tot b leidt, mits goed aangestuurd, vormt nog steeds het denkraam van de oudere generaties. Zij kijken naar de wereld als een systeem, en dat verandert niet. Als ze eerlijk zijn, willen ze best toegeven dat de wereld steeds minder voorspelbaar lijkt te worden, maar leuk vinden ze dat niet. Het maakt ze vatbaar voor nostalgie. Ze zouden een hernieuwd geloof in maakbaarheid zonder meer verwelkomen, want het zou de illusie overeind houden dat we wel degelijk greep hebben op de zaak. Het zou ook de overheid helpen te bepalen wat ze wel en niet moet doen, in plaats van inspiratie op te doen op de Country & Western-beurs.

Zelforganisatie

Ik gebruikte het woord 'illusie' zojuist met opzet: het ziet er niet naar uit dat we de greep nog terugkrijgen. We zitten in een overgang. Internationaal gezien is het westen op zijn retour. De eeuw van Azië, zoals de Singaporese diplomaat Mahbubani zijn boek betitelde, is begonnen. De machtsverschuiving waarvan wij getuige zijn, is niet enkel economisch en politiek, maar ook cultureel. Er komt meer belangstelling voor de Aziatische benadering van de wereld. Die wijkt op belangrijke punten af van de westerse.

De Britse psychiater en organisatiepsycholoog Peter Robertson benoemde eind vorig jaar een belangrijk verschil in een interview in NRC Handelsblad. Robertson werkt als consultant die managers ervan wil overtuigen dat ze hun personeel minder moeten aansturen. Hij meent dat mensen hun werkzaamheden doorgaans zelf uitstekend organiseren, mits het bedrijf of de organisatie de doelen helder en consistent aangeeft en bewaakt. Robertson komt veel in China en geeft daar les aan de universiteit. Op de vraag van interviewer Roel Janssen of Aziatische waarden in opmars zijn, antwoordt Robertson dat hij het begrip zelforganisatie tien keer gemakkelijker in Azië kan uitleggen dan in Europa. Wij, de Europeanen, denken in termen van oorzaak en gevolg, zegt hij. Wij denken dat wij de wereld kunnen controleren als we over alle feiten beschikken. Zo niet Aziaten. Die geloven dat alle onderdelen functioneren binnen één geheel. Ze hebben minder een mechanische en meer een holistische blik.

Hans Boutellier
Algemeen directeur
Verwey-Jonker Instituut

Alexander Rinnooy Kan
Voorzitter
Sociaal-Economische Raad

Maakbaarheid vraagt om geloofwaardigheid

Als er één sector is waar planning en maakbaarheid altijd hoogtij hebben gevierd, is het wel de ruimtelijke ordening – zeker in Nederland. Onze traditie van ingrijpen in het landschap is wereldvermaard. Ik vraag me echter af hoe lang die traditie nog standhoudt, gezien recente praktijken op het ministerie van VROM.

Om een idee te schetsen hoe Nederland er in 2040 uit zou moeten zien – een taak waarmee het departement van VROM nu eenmaal is belast – hebben ambtenaren onlangs hun toevlucht genomen tot een nieuwe manier van onderzoek. Ze vervoegen zich op beurzen waar veel landgenoten komen. Zo togen zij vorig jaar onder meer naar de Country & Western-beurs in Den Bosch en de Love and Marriage-beurs in Zwolle. Aldaar vroegen ze bezoekers naar hun ideeën over de toekomst en gebruikten die input voor hun ambtelijke schetsen.

De ambtenaar die mij hier kortelings over vertelde, was eigenlijk best trots op deze creatieve – en goedkope – manier van toekomst voorspellen. De politiek geeft geen richtlijnen meer, de ideologieën zwijgen. Willekeurige burgers mogen de leemtes vullen – voor zover zij willen en kunnen denken in toekomstscenario's. Want – en dat zal Marjolein van Asselt niet verbazen – de meeste burgers zien de toekomst somber in en dreigen, althans volgens de betrokken ambtenaar, massaal op Geert Wilders te stemmen als uiting van hun angst.

Aan deze goedbedoelende VROM-ambtenaren moest ik denken toen de organisatie van de Verwey-Jonker/SER Lezing mij uitnodigde voor dit coreferaat over nieuwe maakbaarheid. Hoezo maakbaarheid, dacht ik, om eerlijk te zijn. We weten ternauwernood waar we naartoe willen – wat we überhaupt zouden willen maken. Ambtenaren die de toekomst moeten schetsen, zijn overgeleverd aan hun eigen beste inzichten. De vraag rijst zelfs waarom we – als de zaak er toch zo voorstaat – überhaupt nog een planning voor 2040 zouden laten vervaardigen. Doen we dat vooral, zoals Van Asselt suggereert, om mogelijk onheil af te wenden? Of is het eerder een kwestie van een gewoonte die niemand nog heeft durven afschaffen?

Hoe dan ook, de vraag naar maakbaarheid prikkelt; hij spreekt niet vanzelf. Ik weet niet hoe dat u vergaat, maar ik denk bij de term maakbaarheid automatisch aan de overheid. Dat zegt mogelijk iets over mijn leeftijd en over mijn oriëntatie, maar de referent en mijn geachte coreferent hadden dezelfde reactie. Ook de organisatoren van deze lezing hadden volgens mij de overheid voor ogen toen ze het onderwerp van deze lezing bepaalden. Ik vermoed dat ze waren geïnspireerd door de kredietcrisis. Deze crisis – een gevolg van uit de hand gelopen marktwerking – kon slechts beteugeld worden door ferm overheidsoptreden. Met zijn acute naasting van banken bracht het kabinet, net als in landen om ons heen, een begin van vertrouwen terug in het financiële stelsel. De overheid leek back in town, een triomfator over de markt.

Voorwoord

De honderdste geboortedag, in 2008, van Hilda Verwey-Jonker was aanleiding voor het Verwey-Jonker Instituut en de SER om een lezingencyclus in haar naam te starten. Verwey-Jonker was een bijzondere vrouw: socioloog, senator, denker, publicist en feminist. Een kritische wetenschapper die in veel gezaghebbende gremia vóór en na de Tweede Wereldoorlog de eerste vrouw was; een vrouw die zich daarin ook sterk maakte voor de emancipatie van vrouwen.

Het Verwey-Jonker Instituut werd in 1993 naar haar vernoemd. Dat was niet haar eigen keuze, maar ze was er wel een beetje trots op. Het instituut houdt een wetenschappelijke houding in ere waarin Hilda Verwey-Jonker voorging: het doen van onafhankelijk onderzoek met intellectuele diepgang en maatschappelijk engagement.

De SER heeft ook een bijzondere relatie met Verwey-Jonker: ze had gedurende vijftien jaar (van 1956 tot 1972) als kroonlid zitting in de raad. Zij was het eerste vrouwelijke raadslid en bleef al die jaren ook het enige vrouwelijke lid.

De thema's waarvoor Hilda Verwey-Jonker zich sterk maakte, zijn nog steeds actueel: de verruiming van de arbeidsmogelijkheden van gehuwde vrouwen en de emancipatie van ouderen. Niet alleen in denken, maar ook in doen was ze haar tijd ver vooruit. Zij gebruikte als eerste het woord allochtoon en stelde al vroeg vragen bij de gevolgen van de migratie. 'Doorwerken na 65 jaar' was voor haar geen theorie, maar praktijk. Na haar 65e jaar werkte ze nog enkele jaren als wetenschappelijk hoofdmedewerker sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Het Verwey-Jonker Instituut en de SER willen met de lezingencyclus in de geest van Hilda Verwey-Jonker bijdragen aan een kritisch debat over actuele vraagstukken. Een debat waarin oprechte zorg en betrokkenheid doorklinken en ferme standpunten niet worden geschuwd.

Bij deze tweede editie van de Verwey-Jonker/SER Lezing staat het thema 'nieuwe maakbaarheid' centraal.

Marjolein van Asselt, hoogleraar Risk Governance aan de faculteit Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht en lid van de WRR en De Jonge Akademie, verzorgt dit jaar de hoofdlezing. Zij gaat in op de motivaties die achter het concept maakbaarheid schuil kunnen gaan. Daarbij stelt ze zich onder meer de vraag tot welke verwachtingen de beloftevolle rol van de overheid leidt. Het dromen over maakbaarheid plaatst ze vervolgens in de context van het omgaan met onzekerheid. Daarin refereert ze mede aan het thema 'sociaal vertrouwen', dat centraal stond tijdens de eerste Verwey-Jonker/SER Lezing.

Haar betoog wordt becommentarieerd en aangevuld door twee coreferenten. Dat zijn Barbara Baarsma, directeur van SEO Economisch Onderzoek en bijzonder hoogleraar Marktwerking- en Mededingingseconomie aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit van Amsterdam en Yvonne Zonderop, zelfstandig journalist, vakdocent journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen en voormalig adjunct-hoofdredacteur van de Volkskrant.

Zij gaan achtereenvolgens in op de vraag welke rol de overheid wel of juist niet heeft, en het verschil in attitude tussen de generaties ten opzichte van de overheid.

Wij hopen en verwachten dat de lezingen aanzetten tot discussie in woord en geschrift, tot een betrokken debat waar Hilda Verwey-Jonker van genoten zou hebben.

Hilda Verwey-Jonker

Yvonne Zonderop

Yvonne Zonderop is sinds drie jaar gevestigd als zelfstandig journalist. Daarnaast is zij als vakdocent journalistiek verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ook is zij commissaris bij de FD Mediagroep.

Yvonne Zonderop studeerde aan de School voor de Journalistiek in Utrecht. Zij werkte onder meer als politiek verslaggever bij Het Vrije Volk, als chef van de economiedirectie bij de GPD en als adjunct-hoofdredacteur van de Volkskrant. Daar zette zij in 2005 het debatkatern het Betoog op, waarin zij onder meer de Sociale en de Ruimtelijke Agenda ontwikkelde. Zij was onder meer lid van de Amsterdamse Canoncommissie en de Tijdelijke Commissie Innovatie en Toekomst Pers.

Yvonne Zonderop

Dr. Hilda Verwey-Jonker (1908-2004)

Dr. Hilda Verwey-Jonker was een veelzijdig onderzoeker, denker, publicist en deelnemer aan maatschappelijke discussies. Al voor de oorlog was zij een van de weinige vrouwen die een rol van betekenis speelde in het door mannen gedomineerde politieke debat. Ze was de eerste afgestudeerde socioloog ooit in Nederland, lid van de Eerste Kamer en de Eerste Vrouw in de SER. Ze combineerde zware functies in het openbaar bestuur bovendien met een gezin met vier kinderen.

Het werkterrein van Hilda Verwey-Jonker omvatte de sociaaldemocratie en de totstandkoming van de verzorgingsstaat en overlegeconomie. Haar politieke ontwikkeling werd diepgaand beïnvloed door de opkomst van het fascisme en de economische crisis in de jaren dertig. Het nationaalsocialisme doordrong haar van de waarde van een parlementaire democratie. Onder invloed van de crisis ging zij samen met geestverwanten als Jan Tinbergen en Hein Vos nadenken over economische ordening en de rol van de staat hierbij. Na de oorlog zijn veel van hun ideeën gerealiseerd. Dit resulteerde onder meer in de oprichting van de SER. Het woord verzorgingsstaat is in 1960 door Hilda Verwey-Jonker als eerste gebruikt in de Nederlandse taal.

Naast haar inzet voor de sociaaldemocratie en overlegeconomie leverde Hilda Verwey-Jonker belangwekkende bijdragen aan de emancipatie van vrouwen en ouderen. Ze schreef een gezaghebbend proefschrift over armoede en speelde een voortrekkersrol op het terrein van de vluchtelingen- en migrantenbeleid. Haar aandacht bleef daarbij niet beperkt tot Nederland. Zo was ze betrokken bij het opzetten van het VN-vluchtelingenwerk en zag ze al vroeg de meerwaarde van Europese samenwerking.

Deze strijdbare intellectueel bleef tot diep in de jaren negentig van de twintigste eeuw actief in het openbare debat. Hilda Verwey-Jonker is de naamgeefster van het Verwey-Jonker Instituut dat onafhankelijk onderzoek verricht naar maatschappelijke vraagstukken.

Margit van der Steen

Drs. Margit van der Steen schrijft een proefschrift annex biografie over dr. Hilda Verwey-Jonker. Zij is hiervoor als promovendus met de Universiteit Leiden verbonden. De biografie verschijnt in 2010 bij uitgeverij Prometheus/Bert Bakker.

Marjolein van Asselt

REFERENTIES

- Coase, R. (1960) The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Drion, H. (1991) Het zelfgewilde einde van oudere mensen, *NRC*, 19 oktober 1991.
- Mill, John Stuart (1859) *On liberty*.
- SEO (2007) *De kunst van investeren in cultuur*, rapport nr. 976, SEO Economisch Onderzoek.

Marjolein van Asselt

Prof.dr.ir. Marjolein B.A. van Asselt is hoogleraar Risk Governance aan de faculteit Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Sinds 2008 is zij lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Zij maakt tevens deel uit van De Jonge Akademie (DJA) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW).

Marjolein van Asselt werkte onder andere bij het RIVM en het Zwitserse onderzoeksinstituut EAWAG en was als visiting scholar verbonden aan de Universiteit van Oxford en het King's Center for Risk Management in Londen.

Marjolein van Asselt

Dromen van maakbaarheid: Tijd om wakker te worden

Inleiding

Vrouwen als Hilda Verwey-Jonker hebben de emancipatie gedragen. Als je het cv van Hilda Verwey-Jonker op je laat inwerken, is “indrukwekkend” een understatement – de eerste vrouwelijke socioloog, gepromoveerd, een geëngageerd wetenschapper, lid van de Eerste Kamer, kroonlid van de SER en internationaal actief (onder andere voor de Verenigde Naties) én ze was moeder van maar liefst vier kinderen. En dat alles in een tijd waarin het normaal was dat vrouwen ontslag kregen als ze trouwden of moeder werden. Hilda Verwey-Jonker was een klasse apart.

Het is gebruikelijk om dit soort lezingen te beginnen met zinnen als “het is een grote eer”. Hoe meer ik echter de wapenfeiten van Hilda Verwey-Jonker op mij in liet werken, alsook die van Pauline Meurs, die de eerste Verwey-Jonker/SER Lezing hield, des te groter voelde de eer, tot die loodzwaar werd. En het feit dat twee indrukwekkende vrouwen als coreferent optreden, maakte de last er niet lichter op.

Dus ik draai het om. Ik sta hier omdat ik met deze lezing eer kan bewijzen aan al die vrouwen zoals Hilda Verwey-Jonker. Omdat ik mijn dank kan betuigen voor hun wegbereidende werk. Hierdoor hebben vrouwen van mijn generatie meer kansen, die wij op onze manieren proberen waar te maken. Hopelijk dragen wij er zo aan bij dat onze dochters in hun ontplooiing en maatschappelijke betrokkenheid nog minder door glazen plafonds en kliffen worden belemmerd.

Met vallen en opstaan heb ik geleerd dat het allesbehalve gemakkelijk is om door onderzoek verworven deskundigheid en intellectueel denkwerk op een productieve manier in te zetten ten behoeve van het maatschappelijke debat. De verleiding is groot om te denken dat je een stuurvrouw aan wal kunt zijn. De provocerende titel suggereert enige pretentie, maar mijn ambitie is eenvoudig: middels deze publiekslezing wil ik inzichten en redeneringen die ik werkenderweg heb ontwikkeld met u delen. Dat betekent dat u het laatste woord heeft. Want u bepaalt of deze lezing een bijdrage aan het maatschappelijke debat levert.

Het thema van de tweede Verwey-Jonker/SER Lezing is ‘Nieuwe maakbaarheid’. Dat veronderstelt dat er een vorm van maakbaarheid zou zijn die inmiddels afgedankt is. Ik zal daarom eerst stilstaan bij de vraag wat ‘maakbaarheid’ betekent en wat nieuwe maakbaarheid zou kunnen betekenen. Daarna plaats ik het dromen van maakbaarheid in de context van het omgaan met onzekerheid. Ik zal betogen dat geloven in maakbaarheid te midden van onzekerheid een voorstelbaar scenario oplevert: de overheid belooft te veel en de maatschappij gelooft te veel. Ik zal een poging doen iets van een alternatief te schetsen.

NOTEN

- 1 *Maakbaarheidsbeleid kan ook breder worden gedefinieerd, van conjunctuurbeleid, socialezekerheids- tot mededingingsbeleid.*
- 2 *Idealiter hebben deze prikkels de vorm van een Pigouviaanse heffing: dat wil zeggen een heffing gelijk aan het verschil tussen de marginale maatschappelijke kosten en de marginale private kosten (dus: zonder externe effecten) bij een optimaal productieniveau (het niveau waar de winst maximaal is).*
- 3 *De overheid bepaalt in dat geval wat de standaardruimte is en verdeelt vervolgens deze ruimte onder individuen of bedrijven. In theorie kan ieder het toebedeelde rantsoen naar eigen believen gebruiken (ook: verkoopen); in de praktijk is dat niet het geval (zoals bij sociale woningbouw).*
- 4 *Vaak hebben bedrijven voldoende prikkels. Het reputatiemechanisme doet in de meeste markten doorgaans prima z'n werk.*
- 5 *Indien maakbaarheidsbeleid breder wordt opgevat (zie voetnoot: 1), kan maakbaarheidsbeleid ook een reactie zijn op informatieproblemen (minimumkwaliteitsnormen), mededingingsproblemen (reguleren van monopolisten), collectieve goederen (rechtspraak) of herverdeling (sociale zekerheid).*
- 6 *Als oudste van negen kinderen werd John Stuart Mill door zijn vader, James Mill, een fervent aanhanger van het utilitarisme van Jeremy Bentham, verkozen om uit te groeien tot een genie die de ideeën van Bentham en vader Mill zou kunnen laten voortleven. Op zijn derde leerde Mill jr. Grieks, op zijn achtste Latijn en op zijn twaalfde beheerste hij algebra en geometrie. Op zijn dertiende begon hij aan de studie van de politieke economie. Tussen zijn vijftiende en achttiende redigeerde hij vijf werken van Bentham. Op zijn negentiende schreef hij zijn eerste academische papers. Op zijn twintigste kreeg John Stuart Mill een zenuwzinking.*
- 7 *Vgl. Coase, R. (1960) The Problem of Social Cost, Journal of Law and Economics. Volgens Coase hoeven externe effecten niet altijd te leiden tot overheidsbemoedienis. In het geval van kleine aantallen betrokkenen en goed gedefinieerde eigendomsrechten kan via onderhandelingen een perfecte marktoplossing worden gevonden. Voor complexe externe effecten is er altijd marktfalen. Meestal zijn de transactiekosten om een marktgerichte oplossing uit te onderhandelen te groot en dreigt altijd het gevaar van free-ridergedrag.*
- 8 *Zie: SEO (2007) De kunst van investeren in cultuur, rapport nr. 976.*
- 9 *Dit verbod dwarsboomt private initiatieven als Women on Waves en Women on Web die tot voor kort zonder vergunning abortuspillen mochten geven bij zwangerschappen tot zestien dagen. Het verbod is een gevolg van de beslissing om de overtijdbehandeling onder de Wet afbreking zwangerschap te laten vallen. Volgens deze wet mag een abortus alleen plaatshebben in een speciale kliniek met een vergunning of in een ziekenhuis. Voordat deze vroege zwangerschappen onder Waz vielen, was de medicamenteuze overtijdbehandeling met mifegyne, de 'abortuspil' mogelijk op zee (aan boord van de Women on Waves) of thuis (na bestelling via Women on Web).*
- 10 *Mr. Huib Drion schreef hierover op 19 oktober 1991 een spraakmakend artikel in het NRC met als titel 'Het zelfgewilde einde van oudere mensen'.*
- 11 *Als de meerderheid voor een pil van Drion zou zijn – zo zou uit een enquête van Intomart in opdracht van het NCRV-televisieprogramma Rondom 10 blijken dat 74 procent van de Nederlanders vindt dat een gecontroleerde verstrekking van de pil van Drion mogelijk moet worden – dan zou het verbieden daarvan duiden op een falende democratie.*
- 12 *In Zwitserland is de wetgeving rond hulp bij zelfdoding minder strikt dan in andere landen – ook minder dan in Nederland dat wel een relatief vrije euthanasiewetgeving kent. Hulp bij zelfdoding uit niet-egoïstische motieven is in Zwitserland niet strafbaar. Het gaat hierbij om de motieven: de hulp mag worden gegeven met als enige voorwaarde dat de hulpverlener geen persoonlijk gewin heeft bij de dood van de betrokkene. De hulp hoeft niet door een gekwalificeerde hulpverlener te worden verleend en ook is niet vereist dat de patiënt terminaal ziek is.*

Een moeilijk gebied is maakbaarheidsbeleid dat de vrijheid op zelfbeschikking inperkt. Denk aan de verplichte bedenktijd bij een abortus. De wet stelt vijf dagen bedenktijd verplicht om de vrouw (en haar eventuele partner) de tijd te geven om tot “een weloverwogen beslissing” te komen. Het is nogal betuttelend om te denken dat een vrouw voor haar komst naar de arts niet al een weloverwogen beslissing kan hebben genomen. In het verlengde daarvan ligt het verbod om een abortuspil op zee te geven of thuis te gebruiken in het kader van een overtijdbehandeling⁹ of het verbod op een pil van Drion, waarmee een oudere die klaar is met leven op humane wijze een einde aan zijn of haar leven zou kunnen maken op een zelfgekozen tijdstip¹⁰. Iemand die vanuit religieuze of andere overtuigingen geen gebruik wil maken van de abortuspil of pil van Drion kan daar uiteraard van afzien. Heeft zo iemand echter dan wel het recht om het voor anderen moeilijk of zelfs onmogelijk te maken als individu over het eigen leven te beschikken? Je zou kunnen stellen: als de meerderheid besluit dat het gebruik van deze pillen moet worden bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt, dan is de inperking van de individuele vrijheden daarmee democratisch gelegitimeerd; daarbij is het voordelig een stabiele samenleving – zonder strijd over ethische kwesties – te hebben. De vraag is echter of het huidige beleid strookt met de opvattingen van de meerderheid.¹¹ Bovendien: in Zwitserland bestaat een variant op de pil van Drion en de samenleving is daardoor niet ontwricht geraakt¹².

Afsluiting

Ik sluit af. Kortweg zijn er wat maakbaarheidsbeleid betreft dus drie situaties.

Indien een burger goed geïnformeerd is of had kunnen zijn, en zijn acties nagenoeg geen effect op anderen hebben, dan heeft de overheid geen rol.

Ingeval een burger zich niet kan informeren omdat hij gebrekkige vermogens heeft of omdat degenen die informatie verschaffen te weinig prikkels hebben om eerlijk te zijn, is er wel een rol voor de overheid. De grond voor het maakbaarheidsbeleid zou in die situatie volgens mij moeten liggen in het vergroten van weerbaarheid en niet – zoals nu nog veel te vaak het geval is – in paternalisme.

In de derde situatie heeft het gedrag van de ene burger een significant negatief effect op iemand anders. Als burgers daar onderling niet uitkomen en de overheid een effectief en niet te duur instrument heeft, kan de overheid hier een rol hebben.

Voor mij staat vast dat nieuwe maakbaarheid een overheidsoptreden vergt in lijn met het idee van politieke vrijheid van John Stuart Mill en het vaarwel zeggen van paternalistisch overheidsbeleid.

Maakbaarheid

Wat is maakbaarheid? Maakbaarheid lijkt een verkorte vorm van ‘maakbare samenleving’, een idee dat veelal wordt toegeschreven aan de jaren zestig van de vorige eeuw. In die context betekent maakbaar: geschikt om door overheidsmaatregelen een gewenste vorm te geven. Het is belangrijk om te beseffen dat de maakbare samenleving een toekomstgericht idee is. Door overheidsingrijpen zou het mogelijk zijn in de toekomst een betere samenleving te verwezenlijken. Zo geformuleerd past dit maakbaarheidsdenken naadloos in de utopische traditie.

Ook het genre van de maatschappelijk geëngageerde, politiek-literaire toekomstromans, vernoemd naar het beroemde ‘Utopia’ van Sir Thomas More (1516), veronderstelde dat het mogelijk was om een volmaakt gelukkige staat, of in elk geval een samenleving die dat wensbeeld benaderde, te verwezenlijken. In de loop der eeuwen is utopie steeds meer een synoniem geworden voor een “niet te verwezenlijken ideaal”. Tegenwoordig is utopisch geen compliment, maar een diskwalificatie. In de afgelopen decennia is ook het idee van een maakbare samenleving steeds nadrukkelijker afgeschilderd als een naïeve toekomstoriëntatie. Nieuwe maakbaarheid, het thema van vandaag, suggereert dat het oude idee van een door overheidsingrepen verwezenlijkte betere samenleving echt passé is. Of modern geformuleerd: dat is ‘zo jaren zestig’.

De maakbare mens

Laten we even aannemen dat het geloof in een maakbare samenleving inderdaad bij het vuilnis is gezet. Wat houdt nieuwe maakbaarheid dan in? Zijn de verwachtingen verschoven naar het niveau van het individu: van de maakbare samenleving naar de maakbare mens en maakbaar geluk?

Twee weken geleden presenteerde De Jonge Akademie (DJA) van de KNAW in samenwerking met het Centre for Society and Genomics de interdisciplinaire bundel “De maakbare mens: Tussen fictie en fascinatie” (Koops et al., (2009)). Daarin wordt geconstateerd dat ‘de maakbare mens’ een levendig onderwerp van maatschappelijk debat is. In deze bundel wordt het idee van de maakbare mens omschreven als de suggestie “dat het mogelijk is om de natuurlijk geëvolueerde menselijke soort te veranderen in een kunstmatig geproduceerde soort, of daardoor zelfs te vervangen”. De overeenkomst tussen het idee van de maakbare samenleving en de maakbare mens schuilt in het geloof in perfectionering, of tenminste aanzienlijke verbetering, door menselijk ingrijpen.

Centraal bij de maakbare mens staat niet de ambitie van een samenleving waarin iedereen gelukkig kan zijn, maar de kunstmatig verbeterde, kerngezonde en mogelijk onsterfelijke mens. Naast het verschil in schaalniveau is in deze nieuwe maakbaarheid de ‘agent of change’, de toekomstverbeteraar, niet de overheid, maar technologie, en gaat het in het bijzonder over nieuwe technologische mogelijkheden geschapen of te scheppen door nanotechnologie, cybernetica en biotechnologie.

Het grootste verschil is volgens mij echter gelegen in het effect dat beide vormen van maakbaarheid sorteren in de maatschappij. Ik heb de indruk dat de maakbare samenleving een mobiliserend concept was, dat mensen enthousiast maakte en waar politieke partijen maatschappelijke Anklang mee bewerkstelligden. Het was dus een positieve toekomstoriëntatie. Het idee van sneller, slimmer, mooier, gezonder en een langer leven van een maakbare mens lijkt op het eerste gezicht eveneens een positief toekomstbeeld. Maar de analyse in de eerder genoemde bundel laat zien dat – op een heel kleine, ietwat buitenissige minderheid na, die zich verenigt onder de noemer ‘transhumanisme’ – het toekomstbeeld van de maakbare mens momenteel vooral angst en ongerustheid oproept. Dus de maakbare mens is geen wenkende toekomst, zoals het geval was bij het idee van de maakbare samenleving, maar het is een aanstormend, angstaanjagend toekomstbeeld.

Maakbaar geluk

De term ‘maakbaar geluk’ wordt gebezigd in het veld dat zichzelf aanduidt als ‘positieve psychologie’, dat vanuit de Verenigde Staten is overgewaaid. De term ‘maakbaar geluk’ vinden we in boeken en in tijdschriftartikelen die gaan over loopbaan- en levenscoaching. Maakbaarheid heeft dan te maken met het realiseren van zelfontplooiing, het creëren van optimale ervaringen, het hebben van een goed gevoel of het idee dat je leven zin heeft. Ook in deze opvatting van maakbaarheid zit een geloof in perfectionering verborgen: door positief denken en handelen, krijg je alles wat je wilt. “Een gelukkige toekomst begint bij jezelf” is het motto dat bij deze vorm van maakbaarheid past. Het schaalniveau is hetzelfde als bij de maakbare mens, maar de toekomstverbeteraar is in dit geval het individu zelf. Wat het effect in de samenleving betreft is het beeld ambivalent. Getuige de verkoopcijfers van dergelijke boeken slaat het geloof in maakbaar geluk aan. Anderzijds roept het ook de nodige tegenreacties op, bijvoorbeeld ingegeven door argumenten die betrekking hebben op sociale ongelijkheid, alsook het idee dat de suggestie van maakbaar geluk tot prestatiedruk en stress leidt.

Er lijken dus inderdaad in het maatschappelijke verkeer nieuwe vormen van maakbaarheid (maakbare mens, maakbaar geluk) te ontwaren, waarbij het schaalniveau (samenleving of individu), de veronderstelde toekomstverbeteraar (overheid, technologie of het individu) en/of het maatschappelijke effect (een wenkende toekomst versus een angstaanjagende toekomst¹) verschillen van maakbaarheid oude stijl.

Maakbare veiligheid

Toch wil ik nog even terug naar de veronderstelling dat het geloof in een maakbare samenleving en de overheid als toekomstverbeteraar afgedaan zou hebben. Het oude idee van de maakbare samenleving impliceerde dat door overheidsingrijpen een betere samenleving kon worden gerealiseerd. Het ging dus om overheidsingrijpen ten behoeve van een gewenste, wenkende toekomst. Nieuwe maakbaarheid zou ook kunnen impliceren dat het niet meer gaat om overheidsingrijpen in de meer utopische zin, maar dat het gaat om het afwenden van ongewenste, huiveringwekkende toekomst. Geloofden we vroeger in een betere wereld en zijn we nu bang voor de toekomst? Verwachten we van de overheid dat die ingrijpt om aanstormende, angstaanjagend

De kern van ‘On Liberty’ van J.S. Mill

“The object of this Essay is to assert one very simple principle [...]. That principle is, that the sole end for which mankind are warranted, individually or collectively in interfering with the liberty of action of any of their number, is self-protection. That the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others. His own good, either physical or moral, is not a sufficient warrant.” [...] “No society in which these liberties are not, on the whole, respected, is free, whatever may be its form of government; and none is completely free in which they do not exist absolute and unqualified. The only freedom which deserves the name, is that of pursuing our own good in our own way, so long as we do not attempt to deprive others of theirs, or impede their efforts to obtain it. Each is the proper guardian of his own health, whether bodily, or mental or spiritual. Mankind are greater gainers by suffering each other to live as seems good to themselves, than by compelling each to live as seems good to the rest.”

Bron: J.S. Mill (1859) On liberty, chapter 1.

musea, omdat ze hun geld liever op een andere manier besteden, waarom mag dat dan niet? Omdat de overheid ervan overtuigd is dat de burger niet weet hoe gelukkig hij wordt van cultuurconsumptie? Natuurlijk is dat het niet alleen; er zijn ook positieve externe effecten verbonden aan cultuurbeleid – denk aan het aantrekken van toerisme door musea, verbetering van het woonklimaat rond theaters, en het bevorderen van onderwijsprestaties en creativiteit⁸. Overigens is het niet altijd even effectief in de zin dat vooral hoger opgeleiden – vaak rijkere mensen die het kunnen of toch wel willen betalen – profiteren van het subsidiërende cultuurbeleid. Een ander voorbeeld is het stimuleren van grotere deeltijdbanen van vrouwen en de gelijke verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen. Behalve het beleid om, terecht, de randvoorwaarden daarvoor te creëren – zoals goede kinderopvang – gaat de overheid nog verder, bijvoorbeeld met de ‘Taskforce DeeltijdPlus’. De taskforce vindt “dat het heel gewoon moet zijn als vrouwen meer willen werken” en dat het “goed voor iedereen is” als “vrouwelijke deeltijdmedewerkers meer gaan werken”. Dit gaat verder dan het prikkelen van vrouwen om meer te werken – iets wat gegeven hun talent, de door de overheid bekostigde studie en de schaarste op de arbeidsmarkt legitiem beleid kan zijn – het vertelt ze wat goed voor ze is. Zijn vrouwen – of beter: mensen in het algemeen – dan niet zelf het best in staat om te bedenken welke omvang van baan bij ze past? Is de verdeling van zorgtaken niet een zaak van partners zelf? In plaats van een taskforce in te stellen, kan de overheid beter de averechtse effecten van bestaand beleid wegnemen. Ik doel daarbij niet alleen op de aanrechtsubsidie, maar op het gehele spectrum van sociale zekerheid dat ons aanzet tot hard werken in het spitsuur van het leven (tussen 30 en 45 jaar). Voor de analyse daarvan is hier geen tijd, maar mijn boodschap is: zet de prikkels op scherp en laat mensen zelf kiezen.

Een derde reden voor maakbaarheidsbeleid kan zijn: acties voorkomen van de ene burger die schade opleveren voor andere burgers⁵. Zo kan de overheid ervan overtuigd zijn dat kinderen tegen hun ouders beschermd moeten worden – omdat deze ouders de opvoeding van hun kinderen niet serieus zouden nemen. Ook kan de overheid menen dat jongere kinderen die al films voor 16-jarigen bekijken, een gevaar voor anderen opleveren.

Volgens John Stuart Mill, een klassieke econoom die leefde van 1806 tot 1873 en in 1859 zijn meesterwerk 'On liberty' publiceerde, is dit schadebeginsel zelfs de enige legitimatie voor overheidsbeleid dat individuele vrijheden inperkt (zie box). Mill, die zelf zeer hoog en breed was opgeleid⁶, stelt dat mensen niet tegen zichzelf beschermd moeten worden: "[...] while, with respect to his own feelings and circumstances, the most ordinary man or woman has means of knowledge immeasurably surpassing those that can be possessed by any one else" (On Liberty, chapter 4).

Het schadebeginsel van Mill sluit nauw aan bij het economische begrip 'externe effecten'. Externe effecten zijn effecten van het handelen van subject A op de welvaart van anderen, maar waar subject A geen of te weinig rekening mee houdt bij het maken van zijn keuzes. Subject A houdt geen rekening met de effecten van zijn gedrag op anderen omdat die effecten niet verrekend worden. Zo vliegen er te veel lawaaïge vliegtuigen over Schiphol zolang geluidshinder weinig kost.

Nu zal het al gauw zo zijn dat de acties van de ene burger effect hebben op de ander. De overheid komt echter pas aan bod als sprake is van complexe externe effecten – dus: waarbij veel belanghebbenden een rol spelen – waarvan de realisatie door free-ridersgedrag – dus: wel profiteren, maar niet meebetalen – wordt verhinderd⁷. Je zou dat proportionaliteit van overheidsingrijpen kunnen noemen. Bovendien moet het ingrijpen efficiënt zijn: de kosten van het overheidsingrijpen moeten opwegen tegen de baten van het voorkomen van de schade. De baten van het overheidsingrijpen nemen af naarmate het ingrijpen minder effectief is. Maakbaarheidsbeleid moet dus proportioneel, effectief en efficiënt zijn. Een vierde eis aan maakbaarheidsbeleid zou consistentie kunnen zijn. Denk bijvoorbeeld aan het gokverbod: 'Gij zult niet gokken, behalve in het staatscasino – daar mag het wel.'

Voorbeelden van maakbaarheidsbeleid

Er is veel paternalistisch maakbaarheidsbeleid, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid. Zo is er het voornemen om werknemers in discotheken te beschermen tegen geluid door de maximumgeluidssterkte verplicht te verlagen. Waarom is het niet genoeg om werknemers voor te lichten en ze dan een eigen keuze laten maken (bijv. elders werken of oordopjes dragen)? Het rookverbod in de horeca om werknemers te beschermen is een soortgelijk voorbeeld. Waarom is niet gekozen voor een keuze van de uitbater voor een rookvrij dan wel rookcafé? Of voor zwaardere financiële prikkels? Een rookverbod voor horeca zonder personeel is puur paternalisme, omdat iedereen tegenwoordig kan weten dat roken dodelijk is.

Maakbaarheidsbeleid kan ook stimulerend bedoeld zijn. Wat te denken van het met belastinggeld financieren van musea, podiakunst en opera? Wanneer de consumenten niet bereid zijn om de in hun ogen te hoge prijs te betalen voor ongesubsidieerde toneel- en dansvoorstellingen en

jagende toekomst af te wenden? Betekent maakbare samenleving nieuwe stijl dat we geloven dat overheidsingrijpen naringheid kan afwenden?

Volgens mij is ook die nieuwe vorm van maakbaarheid zichtbaar, waarbij de motivatie verschoven is van een oriëntatie op een gewenste toekomst naar een oriëntatie op ongewenste, angstwekkende toekomst. Ik zie daarvoor aanwijzingen in het fenomeen dat Hans Boutellier, directeur van het Verwey-Jonker Instituut, treffend de veiligheidsutopie heeft genoemd (voor een populair-wetenschappelijke inleiding, zie Boutellier (2008)): het verlangen naar, of zelfs het opeisen van, vrede en veiligheid in de meest brede zin. Dat wil zeggen: sociale veiligheid (geen slachtoffer worden van criminaliteit of geweld), fysieke veiligheid (geen slachtoffer worden van rampen en andere negatieve effecten van grootschalige systemen), sociale en financiële zekerheid (ook in een globaliserende wereld) en het uitbannen van oorlog en andere massale inbreuken op primaire veiligheid (zoals terrorisme).

De verwachtingen over de overheid zijn mijns inziens in deze context (de roep om veiligheid) helemaal niet afgenomen. Juist het cynisme, de teleurstelling en de verbazing in voorkomende gevallen waarin de overheid het idee van maakbare veiligheid niet kan waarmaken, zijn volgens mij aanwijzingen hoe sterk dit geloof is. Juist wie hoge verwachtingen heeft, kan teleurgesteld raken. Maar het is ook zichtbaar in de bezwingen in de trant van "dit had niet mogen gebeuren", "dit mag niet meer gebeuren" en "dit was eens maar nooit weer". Of in het eindeloos afsluiten van tunnels ten behoeve van het testen van de veiligheid van de veiligheidssystemen. Of in pogingen terugbetalingen aan gedupeerde Nederlandse spaarrekeninghouders door een vrijwel failliet land af te dwingen. Door dergelijke bezwingen en politiek handelen laten ook politici zien dat hun geloof in wat overheidsingrijpen vermag met betrekking tot veiligheid groot, zo niet zeer groot is, dan wel dat ze de indruk hebben dat het appelleren aan dat soort maakbaarheidsdenken kiezers oplevert. Politici voeden op deze manier zelf de illusie dat een veilige samenleving maakbaar is. Dat zo'n toekomst in het verschiet ligt.

Dus ondanks dat het geloof in de maakbare samenleving vaak geridiculiseerd wordt, ook in de politieke arena, is het volgens mij springlevend. De toekomstoriëntatie is echter niet meer geworteld in een positief geformuleerde wenkende toekomst van een betere samenleving zoals in de utopische traditie, maar in een door angst geïnspireerd toekomstbeeld. De oude maakbaarheid was een serieus, zij het in retrospectief overmoedig, ideaal. De nieuwe maakbaarheid lijkt geïnspireerd door angst en geloven tegen beter weten in.

Nieuwe vormen van maakbaarheid

Ik heb gesuggereerd dat er inderdaad nieuwe vormen van maakbaarheid te bespeuren zijn, zowel op het niveau van individuen (maakbare mens, maakbaar geluk) als op het niveau van de samenleving (maakbare veiligheid). De overeenkomst tussen de oude en nieuwe vormen is het onderliggende perfectionisme, de ambitie om wat onvolmaakt is te vervolmaken. Over al die nieuwe vormen van maakbaarheid is een lezing te houden. Ik heb ervoor gekozen om in het vervolg van deze lezing verder stil te staan bij ideeën over maakbaarheid waarbij de overheid als de toekomstverbeteraar wordt gezien.

Onzekerheid

Dromen van maakbaarheid – en de daarbij behorende gedachte dat de overheid ons gelukkig maakt (oude maakbaarheid) of ons voor narigheid behoedt (nieuwe maakbaarheid) – is erg aantrekkelijk. Het is vergelijkbaar met het comfortabele gevoel van een puber uit een goed functionerend gezin: als de nood echt aan de man komt, dan lossen mijn ouders mijn problemen wel op. Ik kies niet voor niets voor de associatie met een puber. Dromen van maakbaarheid heeft in mijn ogen ook iets kinderachtigs. Iedere volwassene is in enigerlei vorm tegelwijsheden als “van het concert des levens heeft niemand een program” tegengekomen, en beseft ook waarom ze op tegeltjes staan: als reminder dat het leven onzeker is, dat er aangename en onaangename verrassingen op het pad kunnen komen.

Ik wil het dromen van maakbaarheid plaatsen in de context van het omgaan met onzekerheid. Onzekerheid betekent dat we niet zeker weten wat er gaat gebeuren. Het betekent dat we niet zeker zijn over alle gevolgen van ons handelen. Het betekent bijvoorbeeld dat we niet zeker kunnen zijn over de opbrengsten en risico's van innovatieve technologie. Daarnaast lijkt de samenleving complexer geworden, waardoor de zekerheden die georganiseerd werden door afspraken, contracten, wetten en regels ook ter discussie staan. Onzekerheid betekent dat we niet in staat zijn de toekomst te voorspellen. Onzekerheid betekent dat imperfectie onontkoombaar is. Zo geformuleerd is het logisch dat ik de conclusie trek dat alle vormen van maakbaarheidsdenken op gespannen voet staan met het accepteren van onzekerheid. Of nog stelliger geformuleerd: maakbaarheid in welke vorm dan ook is onzekerheidsintolerant.

Waar denkt u aan bij onzekerheid? Mag ik u vragen uw associaties met onzekerheid even vast te houden. De primaire associaties zijn meestal negatief. Wij vinden onzekerheid vervelend. Tegelijkertijd heeft de maatschappij onzekerheid ontdekt. In veel situaties wantrouwen we mensen die zekerheid claimen of beloven. We worden er in allerlei situaties aan herinnerd dat behaalde resultaten uit het verleden geen garanties voor de toekomst bieden. Iedereen sluit verzekeringen af, zodat we tenminste het gevoel hebben dat tegenspoed enigszins gedempt zal worden. Ook ten aanzien van nieuwe technologie hebben we door schade en schande geleerd dat nieuw betekent dat we er geen ervaring mee hebben. Wat een geschenk uit de hemel lijkt, kan een paard van Troje blijken te zijn. En het omgekeerde kan ook.

Ik vertel niets nieuws. Dat weet u allemaal. Maar het bezorgt ons een vervelend gevoel. Maakbaarheid is dan wel naïef, maar aantrekkelijker dan onzekerheid. Is het een onschuldige illusie of een gevaarlijke fictie om te kiezen voor maakbaarheid en dus onzekerheidsintolerantie? Onderzoek door gezondheidspsychologen heeft aangetoond dat mensen met een lage onzekerheidsintolerantie sneller ziek zijn en minder snel beter worden (voor een populair-wetenschappelijke inleiding, zie Vlaeyen (2008)). Onzekerheidsintolerantie vermindert het vermogen om alert, adequaat en verstandig te reageren. Ik herhaal: onzekerheidsintolerantie vermindert het vermogen om alert, adequaat en verstandig te reageren. Dat betekent dat het idee van een maakbare toekomst en de overheid als toekomstverbeteraar een gevaarlijke illusie is. Gevaarlijk, omdat de onzekerheidsintolerantie die ermee gepaard gaat het vermogen vermindert om alert, adequaat en verstandig te reageren. Het is dan niet alleen een teleurstelling als de wereld onveilig en onzeker blijkt te zijn, maar degenen die zich op maakbaarheid verlaten hadden, staan ook nog eens met lege handen.

De vraag die ik hier aan de orde wil stellen, is welke rol de overheid speelt als het gaat om maakbaarheid. De overheid kan de samenleving maken door dingen te verbieden of gebieden, door financiële prikkels² in te bouwen of te rantsoeneren³. Maakbaarheid oude stijl is vaak een kwestie van ge- en verboden. Dat gaat als vanzelfsprekend gepaard met het inperken van individuele vrijheid. Ik beschouw de baten van maakbaarheidsbeleid dan ook ten opzichte van de aantasting van individuele vrijheid. Ik kijk naar maakbaarheid vanuit een economisch denkkader. Dat denken start bij een situatie zonder overheidsingrijpen om het betreffende probleem op te lossen. Vervolgens wordt bekeken waar het fout gaat en kan daar een legitimatie voor overheidsingrijpen uit worden gehaald. Het huidige overheidsingrijpen wordt dus niet als gegeven beschouwd.

Drie redenen voor maakbaarheidsbeleid

Terug naar de vraag over de legitimatie van het wettelijk verbod om als kind met goedkeuring van je ouders naar een film van een hogere leeftijdscategorie te gaan. Stel dat de overheid dit verbod niet had ingesteld, wat zou er dan fout gaan? Volgens mij niets. En daarmee is wat mij betreft dit beleid niet gelegitimeerd. Maar goed, laat ik eens in de huid van de overheid kruipen. Er zijn in het algemeen drie redenen waarom de overheid aan maakbaarheidsbeleid zou kunnen doen.

Ten eerste is dat het geval als de overheid denkt dat zelfs geïnformeerde burgers een in haar ogen verkeerde beslissing nemen. Beleid dat op deze grond wordt genomen is puur paternalistisch ('wij-weten-wat-goed-voor-u-is'-beleid). Beleid op grond van paternalisme is in mijn ogen overbodig en zelfs schadelijk, omdat het mensen lui maakt, ze pampert, ze niet meer aanspreekt op de eigen verantwoordelijkheid en particulier initiatief verdringt.

Een tweede mogelijkheid is dat de overheid denkt dat sommige burgers niet in staat zijn zich goed te informeren en dus daarom niet de in haar ogen goede beslissing kunnen nemen. De overheid vindt dan dat de burger tegen zichzelf – preciezer: tegen zijn gebrekkige vermogens – beschermd moet worden. Zo kan de overheid menen dat sommige ouders niet kunnen beoordelen wat een leeftijdsindicatie van 16 jaar voor een film betekent of dat ouders niet in staat zijn de film op geschiktheid voor hun kinderen te beoordelen. Beleid op grond van het afdekken van gebrekkige vermogens is als een doekje tegen het bloeden, terwijl het bloeden niet wordt gestelpt. Het werkelijke probleem is immers dat de betreffende burgers (ouders) te laag of verkeerd zijn opgeleid. Het maken van een samenleving betekent volgens mij: mensen weerbaar maken door aan hen goed onderwijs te geven, schooluitval te voorkomen en ze 'op te voeden' door ze voortdurend aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid. Het maken van een samenleving betekent niet het maken van keuzes voor anderen. Onderdeel van weerbaarheid is ook over informatie te kunnen beschikken om vervolgens op basis daarvan in staat te zijn te kiezen. Het staat burgers overigens vrij om die informatie wel of niet tot zich te nemen ('wil ik weten hoe kankerverwekkend de zonnebank is?'). Soms hebben subjecten (bijv. bedrijven) te weinig prikkels om uit zichzelf informatie te verschaffen ('de zonnebank is goed tegen botontkalking')⁴. De overheid kan dan een rol spelen in het afdwingen van correcte informatieverschaffing en de controle daarop.

Maakbaarheid vraagt om weerbaarheid

Inleiding

Een tijdje geleden ging ik met mijn geliefde en onze zonen naar de film. Wij hadden kaartjes gekocht voor *Defiance*, een film die het waargebeurde verhaal vertelt van de Joodse broers Bielski, die het in de Tweede Wereldoorlog opnamen tegen de nazi's. Met de kaartjes al in de hand werd ons echter alsnog de toegang tot de bioscoopzaal geweigerd. Beide zonen zijn namelijk geen 16 jaar en de overheid heeft voor ons bepaald dat wij hen niet naar deze film mogen laten kijken. Het maakt daarbij niets uit dat we de film bewust hadden uitgezocht met het oog op de toen aankomende 4/5 mei, en ook niet dat wij als hun ouders het best kunnen bepalen wat we wel en niet goed vinden om naar te kijken. Volgens artikel 240a van het Wetboek van Strafrecht is een bioscoopexploitant namelijk strafbaar wanneer hij iemand jonger dan 16 jaar toelaat tot een film met de classificatie 16. Het doet er daarbij niet toe of de persoon begeleid wordt door een ouder of verzorger.

We zijn toen naar huis gegaan en hebben daar de film gedownload en alsnog bekeken. De overheid verbiedt namelijk alleen het kijken naar deze films in openbare ruimten, maar kan dat –gelukkig– niet ook thuis verbieden. Bovendien: als de film op de televisie zou zijn uitgezonden, hadden we ook gekeken. De film zou vanwege de leeftijdsclassificatie na 22.00 uur zijn uitgezonden, maar als de kinderen dan in bed zouden liggen, kan de film opgenomen worden. De wet is dus niet erg effectief.

Het is prima om via het zelfreguleringsinstrument Kijkwijzer ouders te informeren over de leeftijd waarop een televisieprogramma of film schadelijk kan zijn voor kinderen. Op de site van Kijkwijzer staat luid en duidelijk: "Kijkwijzer oordeelt niet over de inhoud of kwaliteit van televisieprogramma's of films. Daartoe verschillen de voorkeuren en normen van ouders te veel. Kijkwijzer waarschuwt alleen voor mogelijke schadelijke beelden in televisieprogramma's of films. Uiteindelijk zijn ouders zelf verantwoordelijk voor wat hun kinderen mogen zien."

Waarom gaat de overheid daar met een wet overheen? Of meer in het algemeen: waarom houdt de overheid vast aan dit soort maakbaarheidsdenken?

Maakbaarheidsbeleid

In het kader van deze lezing definieer ik maakbaarheid als het beïnvloeden van individueel gedrag zodat zowel het individu zelf als de maatschappij als geheel goed functioneert¹. Uiteraard is direct de vraag wat 'goed' functioneren dan is. Wie bepaalt wat 'goed' is? Beïnvloeding kan komen van ouders, vrienden, collega's, docenten, organisaties, bedrijven en ook van de overheid. De overheid is dus zeker niet als enige verantwoordelijk als het gaat om maakbaarheid.

Geloven in maakbaarheid te midden van onzekerheid levert dan ook een voorspelbaar scenario op. De overheid belooft meer dan ze kan waarmaken. De samenleving gelooft dat en is vervolgens teleurgesteld als de overheid de overspannen beloftes niet gestand kan doen. Als reactie doet de overheid nog grotere beloften, waardoor het vertrouwen alleen maar verder ondermijnd raakt. En tegelijkertijd wordt niet gewerkt aan het vermogen om alert, adequaat en verstandig te anticiperen en te reageren. Dat lijkt mij een heilloze route.

Vaak valt te horen dat er sprake is van een vertrouwenscrisis tussen overheid en samenleving, waarbij voor het gemak even vergeten wordt dat de overheid ook onderdeel van de samenleving is. In de vele bijdragen die al gewijd zijn aan die vertrouwenscrisis, heb ik nog zelden het argument gehoord dat de teleurstelling die daaraan ten grondslag ligt, te maken zou kunnen hebben met een stellingname die we vandaag met nieuwe maakbaarheid aanduiden, en die ik zou willen typeren als onzekerheidsintolerant.

Een alternatief

Maakbaarheid is een bril om naar de onzekere toekomst te kijken. Ik pleit ervoor die bril af te zetten, maar dat betekent niet dat ik ervoor pleit om ons dan maar niet tot de toekomst te verhouden. Iedereen heeft belang bij de toekomst: het is de omgeving waar wij, onze (klein)kinderen en het nog ongeboren nageslacht de nodige tijd zullen doorbrengen. De toekomst is niet maakbaar, maar hij is wel in de maak. Met het handelen van vandaag en morgen kunnen we de kansen op leefbare toekomst vergroten en de kansen op verontrustende toekomst verkleinen.

Ik plaats onzekerheidsdenken tegenover maakbaarheidsdromen, maar niet als het extreme negatief. Onzekerheidstolerantie is niet hetzelfde als veronderstellen dat de toekomst onbeïnvloedbaar is en dat overheidsingrijpen dan maar geen enkel effect zou sorteren. Onzekerheid betekent alleen maar dat we de toekomst niet volledig kunnen kennen en niet volledig kunnen beheersen. Dat vraagt om bescheidenheid en om een houding van zorg, of zo u wilt voorzorg. Het niet kunnen kennen van alle langetermijneffecten van ons handelen, in positieve en negatieve zin, betekent dat de verantwoordelijkheid om daarbij stil te staan eerder groter dan kleiner wordt. Dat is een verantwoordelijkheid die niet alleen politici, maar ook wetenschappers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers zelf zich zouden moeten aantrekken. Voor een deel betekent dat, dat we een manier moeten vinden om toekomstige generaties een stem te geven. Misschien kunnen we wel een Partij voor het Nageslacht gebruiken.

Oude maakbaarheid was geworteld in een utopisch toekomstbeeld. Nieuwe maakbaarheid wordt gemotiveerd door het beeld van een aanstormende toekomst die juist ongewenst wordt geacht. In beide vormen van maakbaarheid is dus sprake van een eenzijdige toekomstoriëntatie. Onzekerheidstolerantie betekent dat we durven nadenken over zowel wenselijke als onwenselijke toekomst en zowel over toekomst die we op basis van het verleden waarschijnlijk achten als moeilijk voorstelbare toekomst. Het is ook voorbij het simpele zwart-wit-denken van wenkende en angstaanjagende toekomst. Het vraagt om oog te hebben voor allerlei grijsstinten. Dat betekent dat we op allerlei niveaus en in allerhande samenstellingen moeten leren nadenken over de vraag hoe we de kans kunnen vergroten wenselijke toekomst te bevorderen

en over de vraag hoe we de kans op onwenselijke, doch mogelijke toekomstën kunnen verkleinen, dan wel over de vraag hoe we ons nageslacht in staat stellen met onze eventueel onaantrekkelijke erfenis om te gaan. De vraag die centraal zou moeten staan, is niet of verkende toekomstën waar zijn, maar: hoe kunnen we alert, adequaat en verstandig handelen op onze weg de toekomst tegemoet?

Over toekomstverkenning wordt heel ingewikkeld gedaan. Veel te vaak wordt dit neergezet als een aparte tak van sport met een status aparte. Maar het verkennen van de onzekere toekomst is eigenlijk heel eenvoudig: het gaat erom mogelijke en wenselijke toekomstën goed te doordenken. Het is een gedachte-experiment. Wetenschappelijke kennis is wel van waarde, maar misschien veeleer om aan te geven wat onmogelijke toekomstën zijn, met welke randvoorwaarden en mechanismen rekening moet worden gehouden en welke theorieën of change valide lijken. Een mijns inziens mooi voorbeeld van dat type gebruik van wetenschappelijke kennis is de manier waarop Huele en coauteurs een science fiction-idee serieus onder de loep namen (Huele et al., 2004).

Toekomstverkenning is niet ingewikkeld, maar wel moeilijk. Er is een aantal valkuilen waar je nogal gemakkelijk invalt. De uitdaging is om de valkuilen te herkennen. Uit de ervaringen met toekomstdenken door de eeuwen heen, vallen daaromtrent wel wat lessen te trekken. In de onderstaande schets van een aantal valkuilen neem ik enigszins een voorschot op het lopende onderzoek in het kader van het WRR-project over toekomstverkenning.

Onzekerheid betekent dat de toekomst open is: de toekomst is niet het logische resultaat van het verleden, noch de gewenste uitkomst van ons handelen in het hier en nu. Maakbaarheid veronderstelt een lege toekomst die volledig naar onze hand te zetten is. De toekomst is echter niet maakbaar. Wel zijn er allerlei toekomstën in de maak, in positieve en negatieve zin. Door het handelen in het hier en nu worden sommige toekomstën mogelijk gemaakt, en worden andere de pas afgesneden. De toekomst is dus wel open, maar niet leeg. Niet alles is mogelijk, ook al is het denkbaar. De toekomst bestaat niet alleen in onze gedachten. Slependede problemen zullen niet als sneeuw voor de zon verdwijnen. Sommige trends zullen niet onverhoeds ontspreken.

Tegelijkertijd is er ook de valkuil van het historisch-determinisme, wat betekent dat het denken over de toekomst te sterk ingeperkt wordt door wat in het verleden is gebeurd. En die valkuil is heel groot. Zelfs mensen die deze valkuil willen vermijden, blijken er toch nog in te kunnen vallen. In het verlengde daarvan ligt de valkuil om in politiek en beleid een te smalle logica te hantieren door alleen rekening te houden met de toekomst die, gekeken door de bril van het verleden, het meest waarschijnlijk lijkt. Een andere te smalle beleidslogica is om alleen te redeneren vanuit de gewenste toekomst. Dat komt gevaarlijk dicht in de buurt van het oude maakbaarheidsdenken.

Door op tijd andere mogelijke, dus ook ongewenste, toekomstën te beschouwen, win je tijd om een alerte, adequate en verstandige reactie voor te bereiden voor het geval dat. Tijd die er niet is als de toekomst zich als een onaangename verrassing voordoet. De toekomst is nooit urgent, pas als het te laat is en de toekomst opgehouden heeft om te bestaan en heden of verleden is geworden.

Barbara Baarsma

Prof.dr. Barbara Baarsma is directeur van SEO Economisch Onderzoek en bijzonder hoogleraar Marktwerking- en mededingingseconomie aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de UvA. Zij is tevens lid van de Raad van Commissarissen bij Loyalis NV.

Barbara Baarsma was lid van de visitatiecommissie Landelijke Publieke Omroep die de prestaties van de publieke omroep in de periode 2004-2008 beoordeelde. Tevens was zij voorzitter van de door minister Klink ingestelde commissie Verticale integratie in de zorg, die eind mei 2009 advies uitbracht.

Barbara Baarsma

De toekomst is niet maakbaar. Maar als we niet bewust stilstaan bij mogelijke toekomst, dan lijkt de toekomst ons te overkomen en hebben we kansen laten liggen. De toekomst is onzeker, maar ze is wel beïnvloedbaar. En wij spelen daar allemaal, of we nu willen of niet, een rol in. Dat betekent volgens mij dat wij – politici, ambtenaren, wetenschappers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers – ons moeten afvragen of we dat op een verantwoorde en verantwoordelijke manier doen. In plaats van het voorhouden van een wenkende of angstaanjagende toekomst, is de uitdaging voor de politiek om een strategie te schetsen die voorkomt dat we bij elke verrassing, of die nu aangenaam of onaangenaam is, uit het lood geslagen worden of op hol slaan, waardoor het van kwaad tot erger wordt.

Proactief omgaan met onzekerheid² legt volgens mij een basis voor een andersoortig, meer volwassen vertrouwen tussen samenleving en overheid. Daarbij hoort dat we die verhouding sowieso anders gaan benaderen. In een parlementaire democratie is er tussen politiek en samenleving geen voetbalwedstrijd gaande: het zijn geen partijen die tegenover elkaar staan en het gevecht met elkaar moeten aangaan. De overheid is deel van de samenleving, zoals het hoofd onderdeel is van het lichaam. Een hoofd zonder lichaam en een lichaam zonder hoofd zijn geen levende wezens meer. Door het zo te bekijken, is het logisch dat een onzekerheidstolerante toekomstoriëntatie niet alleen een opdracht is voor de politiek in de enge zin, maar voor de samenleving in haar geheel. De toekomst is niet maakbaar, maar wel in de maak, en daarvoor zijn wij gezamenlijk verantwoordelijk.

Slot

Mijn verhaal is niet nieuw, maar ik heb zaken misschien wel op een wat andere manier benaderd. Ik heb ook bewust gekozen voor een vorm zonder verwijzingen naar de wetenschappelijke literatuur. De paar referenties die ik heb opgenomen, zijn allemaal publicaties die geschreven zijn met het oog op een breder publiek.

Natuurlijk heb ik in de voorbereiding het nodige gelezen en herlezen, waaronder de Verwey-Jonker/SER Lezing die Pauline Meurs vorig jaar heeft gehouden. Vorig jaar was het thema vertrouwen. Dit jaar is het thema nieuwe maakbaarheid. Op het eerst gezicht lijken die thema's niets met elkaar te maken te hebben. Toch komen Pauline Meurs en ik via verschillende routes wel op een vergelijkbare bestemming aan. In haar laatste alinea stelt Pauline Meurs de illusie van het uitbannen van onzekerheid en het geloof in voorspelbaarheid aan de kaak. Ik beveel aan om bewuste en onbewuste maakbaarheidsdromen in te ruilen voor onzekerheidstolerantie en om eenzijdige, simpele toekomstoriëntaties te vervangen door het vermogen om een waaier van gemakkelijke en ongemakkelijke toekomst te doordenken; zodat we als samenleving alert, adequaat en verstandig kunnen anticiperen en reageren op een onzekere toekomst.

Hoewel ik er niet naar toegewerkt heb om aan te sluiten bij de lezing van Pauline Meurs, ben ik wel content met dat resultaat. Het lijkt me mooi als de jaarlijkse Verwey-Jonker/SER Lezingen aan elkaar rijgen als een kralenketting, waardoor Hilda Verwey-Jonker in overdrachtelijke zin getooid wordt met een bijzonder sieraad.

NOTEN

- 1 Deze typering van toekomstbeelden, die ik erg nadrukkelijk inzet in het vervolg van mijn betoog, heb ik ontleend aan het boek van Rein de Wilde (2000).
- 2 Ik ben vanzelfsprekend niet de enige die pleit voor een proactieve houding tegenover onzekerheid, zie o.a. de recente rapporten van de WRR (Onzekere veiligheid) en de Gezondheidsraad (Voorzorg met rede).

REFERENTIES

- Boutellier, H. (2008) Uitbundig leven onder toezicht van de politie, in: cahier *Leven met onzekerheid*, uitgegeven door de Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij, www.biomaatschappij.nl
- Gezondheidsraad (2008) Voorzorg met rede (te downloaden van www.gr.nl).
- Huele, R., Voet, E. van der, Stevers, R. (2004) Biologische vervuiling als milieuprobleem van de toekomst in: RMNO *Nieuwe risico's in 't vizier?* RMNO-Voorstudies (te downloaden van www.rmno.nl)
- Koops, B.-J., Lüthy, C., Nelis, A., Sieburg, C. (red.) (2009) *De maakbare mens: Tussen fictie en fascinatie*, uitgeverij Bert Bakker.
- Vlaeyen, J. (2008) Onzekerheid maakt mensen bang, in: cahier *Leven met onzekerheid*, uitgegeven door de Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij, www.biomaatschappij.nl
- Wilde, R. de (2000) *De voorspellers: Een kritiek op de toekomstindustrie*, uitgeverij Van Gennep.
- WRR (2008) *Onzekere veiligheid: Verantwoordelijkheden rond fysieke veiligheid*, Amsterdam University Press/ Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid (te downloaden van www.wrr.nl)